

Ks. Jacenty Mastej¹

Patrystyczne podstawy personalistyczno-znakowej koncepcji cudu Mariana Ruseckiego

Cud zawsze stanowił przedmiot żywego zainteresowania ze strony człowieka, o czym świadczy m.in. wielość opracowań poświęconych problematyce taumaturgicznej. Na przestrzeni dwudziestu wieków chrześcijaństwa nie brakowało teologów, którzy pasjonowali się tą kwestią. Powstające opracowania warunkowane były prądami umysłowymi danej epoki, jak również opierały się na określonych systemach filozoficznych i teologicznych. Także w twórczości ks. profesora Mariana Ruseckiego (1942-2012), szczególne miejsce zajmuje tematyka taumaturgiczna. Uchodzi on za najwybitniejszego znawcę tej problematyki w polskiej teologii na przełomie XX i XXI wieku².

Celem niniejszego studium jest ukazanie patrystycznych podstaw personalistyczno-znakowej koncepcji cudu profesora Mariana Ruseckiego. Już w tym miejscu trzeba zaznaczyć, że systemowe budowanie holistycznej teologii cudu rozpoczął on od wnikliwej analizy źródeł biblijnych i patrystycznych. W jego twórczości naukowej odnajdujemy trzy główne kwestie z obszaru patrystyki, a mianowicie funkcje cudu w apologii wczesnego Kościoła³, koncep-

---

¹ Ks. dr hab. Jacenty Mastej, prof. KUL, kierownik Katedry Chrystologii i Eklezjologii Fundamentalnej na Wydziale Teologii KUL; e-mail: jmastej@kul.pl; ORCID: 0000-0001-7888-4078.

² K. Kaucha – J. Mastej, *Rusecki Marian Jan*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich (2004-2013)*, X 952-968; K. Kaucha, *Doctor Credibilitatis. Śp. ks. prof. dr hab. dr hc Marian Jan Rusecki (22 III 1942 – 15 XII 2012)*, „Roczniki Teologii Fundamentalnej i Religiologii” 5/60 (2013) s. 5-12.

³ M. Rusecki, *Funkcja argumentacyjna cudów w pierwszych trzech wiekach Kościoła*, RTK 26/2 (1987) s. 34-40; M. Rusecki, *Wierzę moim dziełom. Funkcja motywacyjna cudu w teologii XX w.*, Katowice 1988, s. 19; M. Rusecki, *Cud w myśli chrześcijańskiej*, Lublin 1991, s. 24-40; M. Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, Lublin 1996, s. 24-40; M. Rusecki, *Traktat o cudzie*, Lublin 2006, s. 24-35.

cja cudu św. Augustyna⁴ oraz pedagogiczne funkcje cudu w twórczości św. Grzegorza I Wielkiego⁵. Zagadnienia te zostaną syntetycznie przedstawione w kolejnych punktach. W ostatnim punkcie natomiast – na bazie wcześniejszych rozważań – ukazane zostaną główne elementy personalistyczno-znakowej koncepcji cudu profesora teologii fundamentalnej z Lublina.

1. Funkcje cudu w apologii wczesnego Kościoła

Chrześcijaństwo jako religia objawiona i zbawcza od początku istnienia spotykało się ze sprzeciwem, zarówno ze strony judaizmu, jak również świata pogańskiego. Dlatego od pierwszych wieków trwania Kościoła doniosłe miejsce zajmuje jego obrona, w której przodują apologety wczesnochrześcijańscy, czyli pisarze epoki patrystycznej⁶. Istotnym elementem apologii chrześcijańskiej była obrona, która w pierwszym rzędzie polegała na odpieraniu nieprawdziwych zarzutów kierowanych pod adresem nowej religii. Obrona chrześcijaństwa obejmuje także uzasadnianie, racjonalne wyjaśnianie oraz argumentowanie prawd wiary i zasad życia moralnego⁷.

M. Rusecki, badając i prezentując znaczenie cudu w twórczości apologetów i pisarzy wczesnochrześcijańskich, stwierdza, że dominującą jest argumentacja chrystologiczna: cuda Jezusa uzasadniają Jego bóstwo oraz nadprzyrodzony charakter Jego misji i nauki⁸. W argumentacji tej ważne miejsce zajmuje rezurekcja, która uważana jest za największy cud. Profesor z Lublina zwraca uwagę, że Justyn i Tertulian wykazują,

---

⁴ M. Rusecki, *Świętego Augustyna teologiczne rozumienie cudu i jego funkcji*, RTK 31/2 (1984) s. 107-124; Rusecki, *Wierzyć moim dziełom*, s. 19-20; Rusecki, *Cud w myśli chrześcijańskiej*, s. 40-62; Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, s. 41-62; M. Rusecki, *Traktat o wiarygodności chrześcijaństwa. Dlaczego wierzyć Chrystusowi?*, Lublin 2010, s. 122; Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 35-50.

⁵ M. Rusecki, *Pedagogiczna funkcja cudu według św. Grzegorza Wielkiego*, RTK 30/2 (1983) s. 33-49; Rusecki, *Grzegorz I Wielki, 3. Myśli apologetyczne*, EK VI 329; Rusecki, *Wierzyć moim dziełom*, s. 20; Rusecki, *Cud w myśli chrześcijańskiej*, s. 62-84; Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, s. 62-84; Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 50-65.

⁶ M. Szram, *Apologety wczesnochrześcijańscy*, w: *Leksykon Teologii Fundamentalnej*, red. M. Rusecki et al., Lublin – Kraków 2002, s. 71-78; H. Seweryniak, *Apologia i dziennikarstwo*, Warszawa 2018, s. 32-39; L. Misiarczyk, *O co nas pytają starożytni apologety? Czego nas uczą wczesnochrześcijańscy apologety?*, w: *Nowa apologia. Czego, wobec kogo i jak bronimy?*, red. P. Artemiuk, Płock 2020, s. 27-43.

⁷ Szram, *Apologety wczesnochrześcijańscy*, s. 75-76.

⁸ Rusecki, *Cud w myśli chrześcijańskiej*, s. 24; Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, s. 24.

iż „Chrystus nie tylko przyniósł objawienie i jest jego pełnią, szczytem historii zbawienia, ale także jest jego wielkim «argumentem» prawdziwości”⁹. Cuda objawiają, kim jest Jezusa, a równocześnie uwiarygadniają Jego boską godność i zbawczy charakter posłannictwa.

Pisarze wczesnego chrześcijaństwa moc argumentacyjną cudu wiążą z prorocत्वami starotestamentalnymi, tym samym wzbogacają uzasadnienie z cudu o elementy argumentacji skryptyrystycznej. Zwrócenie uwagi na wypełnienie się prorocत्व oraz obietnic mesjańskich Starego Testamentu w Chrystusie było szczególne ważne w przemawianiu do Żydów. Rusecki uwyrażnia myśl apologetów chrześcijańskich pierwszego wieku, że cuda Starego Testamentu są „konkretnym wyrazem planu zbawienia i jego stopniową realizacją, wskazującą na personalne zaangażowanie się w nią Boga, a z drugiej strony – figurą cudów Jezusa i pełni zbawienia mającego w Nim nadejść. Grzegorz z Nyssy powie wręcz, że są one wstępem do wcielenia i zmartwychwstania Jezusa Chrystusa”¹⁰.

Apologeci wczesnochrześcijańscy oprócz argumentacji chrystologicznej rozwijają także uzasadnienie eklezjologiczne, w którym wykazują boskie pochodzenie i zbawczy charakter misji Kościoła. Zarówno w genezie, jak również w wyjątkowo szybkim rozwoju i skutecznym wypełnianiu zbawczego posłannictwa Kościoła ważne miejsce zajmują cuda. Rusecki zauważa jednocześnie, że „apologeci bardziej łączą cuda z misją Kościoła i głoszeniem ewangelii, niż z samą doktryną”¹¹. Towarzyszące ewangelizacji cuda budzą i umacniają wiarę, a tym samym dynamizują rozwój Kościoła. Teolog z Lublina stwierdza:

Z pewną predylekcją teologowie pierwszych wieków podkreślają moralne owoce cudów. [...]. Dlatego cuda, poza tym, że umacniają wiarę, są wezwaniem do świętego życia, uczciwości, prawości moralnej, praktykowania przykazań Bożych, zerwania z grzechem, złymi upodobaniami. Równocześnie rodzą radość i pokój wewnętrzny, życzliwość wobec innych, aktywizują życie religijne, gdyż w nich uobecnia się Bóg realizujący zbawienie¹².

⁹ Rusecki, *Funkcja argumentacyjna cudów w pierwszych trzech wiekach Kościoła*, s. 35.

¹⁰ Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, s. 30.

¹¹ Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, s. 39.

¹² Rusecki, *Funkcja argumentacyjna cudów w pierwszych trzech wiekach Kościoła*, s. 39.

Warto zauważyć, że już w pierwszych wiekach chrześcijaństwa argumentacja eklezjologiczna zwraca uwagę na nadprzyrodzone owoce cudów dziejących się w Kościele.

Te dwa modele argumentacji obecne we wczesnym okresie Kościoła (chrystologiczny i eklezjologiczny) są ze sobą ściśle powiązane, gdyż ujmują cud w kategoriach teologicznych, widząc go w perspektywie historiozbowczej. Cud nie może bowiem być rozpatrywany jedynie na płaszczyźnie empirycznej, wydarzeniowej, naturalnej, ale trzeba go rozpatrywać także na płaszczyźnie religijnej.

Rusecki, prezentując funkcję argumentacyjną cudów w ujęciu pisarzy starochrześcijańskich, odwołuje się do wielu autorów oraz ich dzieł, a są to m.in. Klemens Rzymski (*List do Koryntian*), Arystydes (*Apologia*), Justyn (*Apologia I*, *Apologia II*, *Dialog z Żydem Tryfonem*), Tacjan Syryjczyk (*Logos pros Hellenas*), Atenagoras (*Presbeia peri christianon*), Teofil Antiocheński (*Do Autolika*), Meliton z Sardes, Tertulian (*Apologetyk*, *Ad nationes*, *Dialog*, *Adversus Praxean*, *Adversus Martionem Ad martyras*), Orygenes (*Przeciw Celsusowi*), Laktancjusz (*Divinae institutiones*), Minuncjusz Feliks (*Oktawian*), Apolinary, Klemens Aleksandryjski (*Paidagogos*), Ignacy Antiocheński (*List do Magnezjan*, *List do Trallan*), Arnobiusz (*Adversus nationes*), Grzegorz z Nyssy, Grzegorz z Nazjanzu (*Mowy*), Ireneusz (*Adversus haereses*) oraz *List do Diogneta*. Teolog z Lublina korzysta także z opracowań tej problematyki¹³.

2. Św. Augustyna koncepcja cudu

W zbudowanej przez Ruseckiego holistycznej teologii cudu odnajdujemy wiele odniesień do teologicznego rozumienia cudu oraz jego funkcji u św. Augustyna¹⁴. Biskup Hippony uchodzi bowiem za twórcę pierwszej chrześcijańskiej koncepcji cudu, „która jest w zasadzie zwarta, spójna

¹³ A. Fridrichsen, *Le problème du miracle dans le christianisme primitif*, Paris 1925; H. Schlingensiepen, *Die Wunder des Neues Testaments. Wege und Abwege ihre Deutung in der alten Kirche bis zur Mitte des fünften Jahrhunderts*, Güterloh 1933; H. Weinel, *Die Wirkungen des Geistes und der Geister im nachapostolischen Zeitalter bis auf Irenäus*, Freiburg 1899; E. Łomnicki, *Kryteria wiarygodności chrześcijaństwa w ujęciu apologetów starochrześcijańskich*, Lublin 1977.

¹⁴ Rusecki (*Traktat o cudzie*, s. 35), zauważa, że „liczni teologowie utrzymywali jakoby św. Augustyn stworzył psychologiczno-religijną koncepcję cudu, a zaniedbał teologię cudu. Tak jednak nie jest”.

i konsekwentna”¹⁵. U postaw jego teologii cudu stoi przekonanie, że cud jest fenomenem nadprzyrodzonym, a jego autorem jest sam Bóg, którego działanie uwidacznia się przez empiryczną i historyczną rzeczywistość. Ponieważ w cudzie i poprzez cud działa Bóg, dlatego ma on teofanijny charakter¹⁶.

Dla Augustyna jest oczywiste, że cuda przynależą do porządku religijnego i teologicznego, dlatego opowiada się za ich historiozbawczym rozumieniem.

Autor *De Trinitate* podkreśla więc, że cuda odgrywają ważną rolę w historii zbawienia. Z jednej strony są wyrazem Bożego planu zbawienia i jego realizacją, a z drugiej – ważkim argumentem uwiarygodnienia tejże historii, zwłaszcza jej Wydarzeń zbawczych, w powiązaniu z którymi zawsze występują oraz w świetle których same nabierają właściwego teologicznego znaczenia¹⁷.

Ponieważ cud jest dziełem Boga, dlatego pozostaje dla człowieka tajemnicą, której wyjaśnienie może się dokonać na płaszczyźnie wiary, co jest możliwe tylko przy udziale Bożej łaski.

Przywołane powyżej kwestie stanowią podstawę dla wyróżnienia przez św. Augustyna elementu znaczenia: „[...] cuda poprzez niezwykłą i niecodzienną sferę empiryczną, prowadzą do poznania boskiej rzeczywistości niewidzialnej”¹⁸. To właśnie kategoria znaczenia, a nie niezwykłość fizykalna, specyfikuje wydarzenia cudowne¹⁹. Wyjaśnienie sensu cudu dokonuje się poprzez słowo Boże. Biskup Hippony widzi wzajemną zależność słowa Bożego od cudu oraz cudu od Bożej nauki. Poprzez słowo Bóg zapowiada swoje działanie, cuda stanowią uwierzytelnienie Bożych zapowiedzi, a ostatecznie to słowo wyjaśnia najgłębszy sens Bożego działania.

¹⁵ Rusecki, *Świętego Augustyna teologiczne rozumienie cudu i jego funkcji*, s. 107.

¹⁶ Rusecki (*Cud w chrześcijaństwie*, s. 46-48), komentując Augustyna, zauważa, że rozróżnia on w naturze dwa rodzaje fenomenów: zjawiska naturalne i nadzwyczajne. Stąd także dwie kategorie cudów: pierwsza wiąże się z całą naturą stworzoną, jest to tzw. totalny cud natury, drugą zaś stanowią cuda fizyczne. O ile w pierwszym przypadku cuda nie budzą w człowieku większego zaciekawienia z powodu ich powszechności, o tyle w drugim przypadku akcent pada na ich niezwykłość i rzadkość, co wywołuje u człowieka zdziwienie i zaskoczenie, a przez to stanowi dla niego źródło inspiracji do właściwego odczytania znaczenia cudu.

¹⁷ Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 42.

¹⁸ Rusecki, *Świętego Augustyna teologiczne rozumienie cudu i jego funkcji*, s. 117.

¹⁹ Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 45.

Augustyn cud rozpatrywał zazwyczaj w perspektywie Objawienia Bożego, którego on stanowi część oraz zarazem motyw, a przede wszystkim w perspektywie Chrystusa, gdyż cud zawsze wskazuje na Niego i doń prowadzi, a równocześnie potwierdza Jego zbawczą misję, a nawet bóstwo. [...] Ponadto moc dowodową cudu widział Augustyn w połączeniu z argumentem biblijnym oraz zmartwychwstaniem²⁰.

Żywe i wieloaspektowe zainteresowanie problematyką cudu przez św. Augustyna zainspirowało wielu teologów, którzy starali się zarówno stworzyć syntezę jego nauki o cudzie, jak również twórczo ją rozwijać i pogłębiać. Z przemyśleń biskupa Hippony oraz z licznych opracowań jego twórczości obficie korzystał także Rusecki, co udokumentował w swoich publikacjach²¹.

3. Pedagogiczne funkcje cudu w twórczości św. Grzegorza I Wielkiego

Kontynuatorem Augustynowej refleksji nad cudem był św. Grzegorz I Wielki²². Nadał on myśli taumaturgicznej „[...] wymiar praktyczny, moralny, pedagogiczny [...]”²³. Rusecki, badając i ukazując obecną w jego twórczości problematykę cudu, skoncentrował się głównie na pedagogicznych funkcjach jakie pełni cud. Badania teologa z Lublina dotyczą podstawowych determinantów Grzegorzowej koncepcji cudu i jego funkcji,

²⁰ Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 50.

²¹ P. de Vooght, *Les miracles dans la vie de saint Augustin*, RTAM 11 (1939) s. 5-16; P. de Vooght, *La Théologie du miracle selon saint Augustin*, RTAM 11 (1939) s. 197-222; J.A. Hardon, *The Concept of Miracle from St. Augustine to modern Apologetics*, ThS 14 (1954) s. 229-257; G. Bardy, *Les miracles contemporains dans l'apologétique de St. Augustin*, BAUG 37 (1960) s. 825-831; F.M. Brazzole, *La Dottrina del miracolo in S. Agostino*, Rome 1964; E. Nourry, *Le miracle d'après saint Augustin*, „Annales des Philosophie Chrétienne” 3 (1903) s. 380-385.

²² Rusecki, omawiając pedagogiczne rozumienie cudu św. Grzegorza I Wielkiego, sięga do istniejących opracowań, m.in. P. Boglioni, *Miracle et merveilleux religieux chez Gregoire le Grand*, Montis Regii 1974; R. Wesselynck, *L'orientation eschatologique de la vie chrétienne d'après S. Gregoire le Grand*, Bruges – Paris 1962; G. Carluccio, *The Seven Steps to Spiritual Perfection: According to St. Gregory the Great*, Ottava 1949; S. Rosik, *Finalizm życia chrześcijańskiego w świetle twórczości papieża Grzegorza Wielkiego*, Lublin 1980.

²³ Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, s. 63.

przedstawienia pojęcia cudu, zaprezentowania pedagogiczno-moralnej interpretacji funkcji cudu oraz ukazania wpływu jego myśli na rozwój problematyki funkcji cudu²⁴.

Zdaniem Ruseckiego dla św. Grzegorza „cud posiada charakter teofaniczny, jest manifestacją mocy Bożej, wezwaniem do wiary, umocnieniem wiary Kościoła, oznaką i środkiem wzrostu świętości, legitymacją taumaturga, w odniesieniu do cudów Jezusa – dowodem bóstwa Chrystusa”²⁵. Grzegorz Wielki nadał wszystkim tym funkcjom interpretację pedagogiczną: „cuda ostrzegają, upominają, grożą, karzą, prowokują, zachęcają, skłaniają, budują”²⁶. Cud może stanowić karę za złe życie, częściej jednak jest nagrodą za dobre i uczciwe życie oraz zachętą do wysiłku na drodze do świętości. Tym samym cuda, które towarzyszą życiu Kościoła, przyczyniają się do wzrostu wiary i świętości jego członków²⁷. Funkcja pedagogiczna cudu powiązana jest zatem z jego eklezjalnością.

Św. Grzegorz, podobnie jak św. Augustyn, zwracał uwagę na kwestię znaczenia cudu, co niewątpliwie stanowiło inspirację dla teologów XX wieku – w tym także ks. Ruseckiego – do zbudowania personalistyczno-semeiotycznej koncepcji cudu. Co warto zauważyć, papież reformator nie tyle zajmuje się teorią cudu, ile koncentruje się na znaczeniu praktycznym wydarzeń cudownych, tak dla poszczególnych wiernych, jak i całego Kościoła²⁸.

4. Główne elementy personalistyczno-znakowej koncepcji cudu

Zaprezentowana powyżej synteza refleksji Ruseckiego nad ujmowaniem cudu oraz jego funkcji w pierwszych wiekach chrześcijaństwa pozwoliła poznać podstawowe źródło, które, obok biblijnego, stanowiło podstawę dla zbudowania personalistyczno-znakowej koncepcji cudu. W tym miejscu trzeba postawić następujące pytanie: jakie elementy wyróżniają

---

²⁴ Rusecki, *Pedagogiczna funkcja cudu według św. Grzegorza Wielkiego*, s. 33-49; Rusecki, *Grzegorz I Wielki*, 3. *Myśli apologetyczne*, s. 329; Rusecki, *Cud w myśli chrześcijańskiej*, s. 62-84; Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, s. 62-84; Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 50-65.

²⁵ Rusecki, *Pedagogiczna funkcja cudu według św. Grzegorza Wielkiego*, s. 39.

²⁶ Rusecki, *Pedagogiczna funkcja cudu według św. Grzegorza Wielkiego*, s. 38.

²⁷ Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, s. 72-73; M. Rusecki, *Grzegorz I Wielki*, 3. *Myśli apologetyczne*, EK VI 329; Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 58-59.

²⁸ Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 54.

teologię cudu profesora z Lublina? Odpowiadając, należy stwierdzić, że tę personalistyczno-znakową koncepcję cudu charakteryzują trzy elementy: personalistyczne rozumienie cudu, znakowe jego ujmowanie oraz wyrażenie obok funkcji motywacyjnej, funkcji objawieniowej, chrystologicznej, zbawczej, eklezjotwórczej i pisteologicznej. Poniżej zostają pokrótce omówione te komponenty z przywołaniem najważniejszych odniesień patrystycznych.

W rozumieniu Ruseckiego cud ma charakter personalistyczny. Cuda biblijne pochodzą od Boga. To osobowy Bóg jest autorem cudów starotestamentowych, cuda nowotestamentowe natomiast są dziełem Jezusa Chrystusa, wcielonego Syna Bożego. Personalistyczny charakter cudów biblijnych uwiadcza się zatem w inicjatywie samego Boga, który interweniuje w sposób bezpośredni lub pośredni. Jak to zostało już zauważone, pisarze wczesnochrześcijańscy akcentują, że cuda są dziełem osobowego Boga²⁹.

Warto też zwrócić uwagę na teologiczną dysputę odnośnie do obecności Boga w wydarzeniu cudownym, a mianowicie, czy Bóg jest jedynie sprawcą cudu czy jest także w tym wydarzeniu obecny jako działający „tu i teraz” dla zbawienia człowieka. Rusecki – idąc za apologetami wczesnego chrześcijaństwa, a szczególnie za św. Augustynem i św. Grzegorzem Wielkim – jasno opowiada się za osobową obecnością Boga w wydarzeniu cudownym, zaliczając tym samym cuda do teofanii³⁰. Uwyrażniają to cuda Jezusa, które objawiają Jego boską moc, dobroć Boga względem człowieka oraz osobową bliskość.

Pochodzące od Boga cuda są skierowane do człowieka. Adresatami wydarzeń niezwykłych są w pierwszej kolejności osoby, które w cudzie doświadczają bezpośrednio Bożego działania (np. osoby uzdrowione czy wskrzeszone). Cuda biblijne nakierowane są także na świadków tych wydarzeń, co więcej mają powszechny charakter, gdyż przynależą do Objawienia Bożego³¹. Zauważyć trzeba, że już teologia patrystyczna zwracała uwagę na adresatów wydarzeń cudownych, uwyrażniając m.in. ich predyspozycje wewnątrz.

Personalistyczny charakter cudu łączy się z jego wymiarem dialogicznym. Bóg przez wydarzenia cudowne zaprasza człowieka do wejścia z Nim w osobowy dialog. Wydarzenie cudowne stanowi inspirację

²⁹ Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, s. 339-343.

³⁰ Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 307-311; Rusecki, *Funkcje cudu*, s. 50-74.

³¹ Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 462-463; T. Dola, *Personalistyczna koncepcja teologii fundamentalnej ks. Mariana Ruseckiego*, w: *Personalizm polski*, red. M. Rusecki, Lublin 2008, s. 419.

do wejścia w osobową relację, która realizuje się na płaszczyźnie wiary. Rusecki podkreśla, że w cudzie nie chodzi tylko o zdziwienie, zaskoczenie, ale o osobowe spotkanie Boga z człowiekiem. Temu spotkaniu towarzyszy Boża łaska, co uwyrażniał m.in. św. Augustyn. Tym samym cud staje się wydarzeniem międzyosobowym – dochodzi do spotkania Boga z człowiekiem oraz obdarowania go zbawczymi dobrami³².

Cud jest szczególnym uobecnieniem się osobowego Boga w historii, które należy odróżnić od Jego naturalno-stwórczej obecności³³. W cudzie objawia się Bóg, który manifestuje swoje osobowe istnienie i obecność, objawia wolę nawiązania dialogu z człowiekiem oraz obdarza go zbawczymi dobrami. Przez cudowne działanie Bóg realizuje swoją ekonomię Objawienia i zbawienia, a jednocześnie staje się dla człowieka godny zaufania i wiary.

Personalistyczne rozumienie cudu zostało przez Ruseckiego dopełnione przez ujmowanie go w kategoriach znakowych³⁴. Trzeba zauważyć, że te dwa ujęcia wzajemnie się dopełniają i korelują ze sobą. Charakterystyczne dla Ruseckiego pojmowanie cudu jako znaku Bożego działania nie jest zagadnieniem zupełnie nowym, gdyż jego początki odnajdujemy w Biblii oraz w nauczaniu Ojców Kościoła. Genezę semiotycznego rozumienia cudu Rusecki dostrzega u Ojców Apostolskich i Ojców Kościoła, a szczególnie u św. Augustyna, który eksponuje w cudzie zarówno element widzialny, jak również nadane mu przez Boga znaczenie i sens³⁵. To Bóg – autor cudu – decyduje zarówno o empirycznej stronie cudu, jak również o jego treści. Element empiryczny cudu jest dostrzegalny i wyróżnia się spośród innych zjawisk swoistą niezwykłością. Jednak nie w tym tkwi oryginalność cudu

---

³² M. Rusecki, *Bonatywny wymiar cudu*, w: *Z zagadnień dobra i zła według Biblii*, red. J. Flis, Zamość 1990, s. 65-88.

³³ Rusecki, *Funkcje cudu*, s. 50-57.

³⁴ M. Rusecki, *Funkcje cudu jako znaku*, RTK 27/2 (1980) s. 51-70; M. Rusecki, *Cud jako znak i symbol*, RTK 28/2 (1981) s. 79-95; Rusecki, *Cud w myśli chrześcijańskiej*, s. 337-371; Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, s. 335-371; Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 211-290; Zob. A. Anderwald, *Znakowe ujęcie cudu we współczesnej teologii fundamentalnej. Koncepcja Księdza Mariana Ruseckiego*, w: *Scio Cui credidi. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Mariana Ruseckiego w 65. rocznicę urodzin*, red. I.S. Ledwoń et al., Lublin 2007, s. 105-108; Cz.S. Bartnik, *Metoda znakowo-personalistyczna w ujęciu Profesora Mariana Ruseckiego*, w: *Scio Cui credidi. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Mariana Ruseckiego w 65. rocznicę urodzin*, red. I.S. Ledwoń et al., Lublin 2007, s. 69-73; J. Mastej, *Znakowa koncepcja Objawienia ks. profesora Mariana Ruseckiego*, „*Studia Theologiae Fundamentalis*” 1 (2010) s. 77-86.

³⁵ Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, s. 342-343.

jako Bożego znaku. Rusecki często podkreśla, że cud jako znak nie może być zacieśniany jedynie do elementu widzialnego (materialnego, empirycznego). Zjawiskowa strona cudu winna jednak odbiegać od zwykłego biegu rzeczy, aby przyciągnąć uwagę świadków, wzbudzić zainteresowanie. Strona empiryczna cudu, choć niezwykła, jest poważna, dyskretna, gdyż jest wynikiem Bożego działania³⁶. Element widzialny cudu jest nośnikiem Bożej obecności oraz treści nadprzyrodzonej. Cud-znak nie może jednak koncentrować odbiorcy jedynie na elemencie widzialnym, gdyż ma on go wprowadzić w rzeczywistość nadprzyrodzoną.

Znaczenie cudu-znaku nie jest kwestią umowy czy dowolnej interpretacji, ale wynika z Bożego nadania. Widać to na przykładzie taumaturgicznej działalności Jezusa, który własną mocą dokonuje cudów oraz objaśnia ich zbawczy sens oraz znaczenie³⁷. Warunkiem koniecznym do odczytania znaczenia cudu jest Boża łaska, gdyż jedynie perspektywa wiary pozwala przyjąć właściwe znaczenie Bożego znaku. Bez wiary cudowne działanie Boga pozostaje jedynie wydarzeniem, które odbiega od znanych praw natury.

[...] wielu pisarzy wczesnochrześcijańskich i Ojców Kościoła (Justyn, Atenagoras, Minucjusz Feliks, Grzegorz z Nyssy, Augustyn, Grzegorz z Tours, Grzegorz Wielki) – podkreśla, że cuda z racji swej niezwykłości empirycznej są łatwo dostrzegalne i dostosowane do możliwości percepcyjnych wszystkich ludzi. Ze względu na wielką siłę ekspresji są one znakami bardzo sugestywnymi i komunikatywnymi³⁸.

Pełne odczytanie cudu-znaku może dokonać się poprzez odniesienie go do kodu, którym jest Objawienie Boże. Cuda przynależą do struktury Objawienia i dlatego tylko w jego perspektywie mogą być właściwie zrozumiane oraz zinterpretowane. Ponieważ pełnia Bożego Objawienia dokonała się w Jezusie Chrystusie, dlatego On jest osobowym „kodem” potrzebnym do właściwego odczytania znaczenia wydarzeń cudownych³⁹. Bez odniesienia konkretnego cudu do osoby Jezusa i Jego dzieła, a szczególnie wydarzeń paschalnych, nie można w pełni pojąć jego znaczenia i zbawczego sensu, co uwidaczniają już pisarze wczesnego chrześcijaństwa⁴⁰.

³⁶ Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 267.

³⁷ Rusecki, s. 267; Mastej, *Znakowa koncepcja Objawienia ks. profesora Mariana Ruseckiego*, s. 80.

³⁸ Rusecki, *Funkcje cudu*, s. 270.

³⁹ Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 271-272.

⁴⁰ Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, s. 370-371.

Novum teologii cudu opracowanej przez Ruseckiego stanowi także uwyrażnienie funkcji cudu⁴¹. W publikacjach teologa z Lublina widać, że ich określenie i opisanie jest zakorzenione w nauce ojców Kościoła. Prezentując poszczególne funkcje cudu, odnosi je do nauczania Ojców Apostolskich i ojców wczesnego Kościoła, szczególnie św. Augustyna i św. Grzegorza I Wielkiego.

Omawianie funkcji cudu Rusecki rozpoczyna od stwierdzenia, że nie można mówić o funkcji dowodowej cudu, a jedynie o funkcji motywacyjnej, która łączy się ściśle z innymi funkcjami cudu: objawieniową, chrystologiczną, soteriologiczną, eklezjotwórczą, pisteologiczną⁴². Funkcję motywacyjną cudu należy widzieć jako drugi aspekt każdej innej (jak awers i rewers monety)⁴³. Przykładowo cud pełni funkcję objawieniową i zarazem uzasadnia wiarygodność rewelacji dokonanej w osobie Jezusa Chrystusa. Tym samym uzasadnienie nie jest oderwane od treści Objawienia, ale ściśle się z nią łączy. Podobnie jest w przypadku pozostałych funkcji cudu⁴⁴.

Funkcja objawieniowa⁴⁵ uwyrażnia przynależność cudów, tak Starego, jak i Nowego Testamentu, do Objawienia Bożego. Cuda odsłaniają Boże działanie i potwierdzają jego istnienie – są zatem teofaniami. Rusecki, ukazując objawieniową funkcję cudu, zwraca uwagę na jego głęboki i strukturalny związek ze słowem Bożym. Na potwierdzenie tego związku przywołuje porównanie św. Augustyna: „Cud jest ciałem słowa, a słowo jest duszą cudu. Cud jest więc jakby słowem widzianym z zewnątrz, a słowo

---

⁴¹ R. Tomczak, *Ewolucja interpretacji funkcji cudów Jezusa w teologii XX wieku w ujęciu M. Ruseckiego*, w: *Scio Cui credidi. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Mariana Ruseckiego w 65. rocznicę urodzin*, red. I.S. Ledwoń et al., Lublin 2007, s. 111-122.

⁴² Rusecki, *Funkcje cudu*, s. 47-300; Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 306-443; Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, s. 372-468; M. Rusecki, *Cud*, w: *Leksykon teologii fundamentalnej*, red. M. Rusecki et al., Lublin – Kraków 2002, s. 280-282; por. Tomczak, *Ewolucja interpretacji cudów Jezusa w teologii XX wieku w ujęciu M. Ruseckiego*, s. 111-122.

⁴³ Rusecki, *Cud*, s. 282; M. Rusecki, *Wiarygodność posłannictwa Jezusa Chrystusa*, w: *Jezus Chrystus jedyny i uniwersalny Zbawiciel*, „Symposium” 5/1 (2001) s. 29.

⁴⁴ M. Rusecki, *Modele uzasadniania wiarygodności chrześcijaństwa*, w: *Chrześcijaństwo jutra. Materiały II Międzynarodowego Kongresu Teologii Fundamentalnej, Lublin 18-21 września 2001*, red. M. Rusecki et al., Lublin 2001, s. 383; Anderwald, *Znakowe ujęcie cudu we współczesnej teologii fundamentalnej*, s. 109.

⁴⁵ Rusecki, *Funkcje cudu*, s. 47-100; Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 306-330; Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, s. 375-408; Tomczak, *Ewolucja interpretacji cudów Jezusa w teologii XX wieku w ujęciu M. Ruseckiego*, s. 112-114.

zaś cudem widzianym od wewnątrz. Słowo i cud są jakby dwoma aspektami tego samego wydarzenia⁴⁶. Ten organiczny związek Bożego słowa i wydarzenia najlepiej uwidocznił się w cudzie wcielenia:

Logos, jako odwieczne Słowo Boże, wcielając się, stał się sam wielkim Cudem, a równocześnie podstawą i racją wszystkich innych, także ich zrozumienia. Słowo Wcielone, będąc szczytem i pełnią Objawienia, stało się objawieniem-aktem. Jest ona efektem najdoskonalszego połączenia Słowa z czynem Boga. Dlatego też – jak mówi św. Augustyn – każde Jego słowo staje się czynem, a każdy czyn jest słowem przemawiającym do nas⁴⁷.

Rusecki, omawiając funkcję chrystologiczną⁴⁸, zwraca uwagę na związek cudów z osobą Jezusa Chrystusa. Cuda Starego Testamentu zapowiadają Mesjasza, cudowne znaki dokonywane przez Jezusa z Nazaretu natomiast stanowią uwiarygodnienie Jego boskiego posłannictwa. Ich wiarygodność wzrasta, gdy są odczytywane w świetle Starego Testamentu (w Chrystusie Bóg w sposób absolutny wypełnił zapowiedzi dane przez proroków) oraz całego zbawczego dzieła Jezusa Chrystusa, a szczególnie wydarzeń paschalnych. Jak łatwo zauważyć, wyeksponowanie przez Ruseckiego funkcji mesjańskiej cudu było inspirowane twórczością apologetów wczesnochrześcijańskich oraz św. Augustyna i Grzegorza I Wielkiego.

Zbawcze⁴⁹ znacznie cudów należy wiązać z osobą Jezusa Chrystusa, w którym dokonało się definitywnie odkupienie człowieka. Jednak już cuda Starego Testamentu nie tylko zapowiadały zbawienie, ale będąc aktami Bożej mocy, także je realizowały, odnawiając zniszczone przez grzech dzieło stworzenia. Taki też sens mają cuda Jezusa. W tym kontekście Rusecki stwierdza: „Już św. Ireneusz zwrócił uwagę, że w cudzie objawia się stwórcza moc Boga”⁵⁰. Cuda Jezusa stanowią w sposób wyraźny realizację zbawienia, które finalnie zostało dopełnione w wydarzeniach

⁴⁶ Rusecki, *Funkcje cudu*, s. 93.

⁴⁷ Rusecki, *Funkcje cudu*, s. 96.

⁴⁸ Rusecki, *Funkcje cudu*, s. 101-149; Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 330-359; Tomczak, *Ewolucja interpretacji cudów Jezusa w teologii XX wieku w ujęciu M. Ruseckiego*, s. 114-116.

⁴⁹ Rusecki, *Funkcje cudu*, s. 151-202; Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 359-390; Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, s. 408-426; Tomczak, *Ewolucja interpretacji cudów Jezusa w teologii XX wieku w ujęciu M. Ruseckiego*, s. 116-117.

⁵⁰ Rusecki, *Funkcje cudu*, s. 191.

paschalnych. Podobnie jak cuda Jezusa, tak również cuda dziejące się permanentnie w Kościele przynależą do porządku soteriologicznego.

Cuda łączą się także z Kościołem, który jest pochodzącą od Chrystusa wspólnotą zbawienia⁵¹. Już starotestamentalne cuda przyczyniają się do wiary i budowania jedności ludu Bożego, który był obrazem i zapowiedzią nowotestamentowego Kościoła. Cuda Jezusa natomiast stanowią ważny element w genezie Kościoła oraz jego naturze i misji, co ma kolosalne znaczenie w wykazaniu jego tożsamości oraz wiarygodności.

Już w okresie apologetów starochrześcijańskich podkreślano, że liczne cuda dziejące się w pierwotnym Kościele przyczyniły się do jego dynamicznego rozwoju (Atenagoras, Justyn, Tertulian, Minucjusz Feliks, Augustyn, Leon Wielki, Grzegorz Wielki, itd.). Wtedy zostały położone zręby do interpretacji Kościoła w kategoriach cudu moralnego, co znalazło swój wyraz w nauce Soborów Watykańskich: cudowne szerzenie się chrześcijaństwa, przedziwna jedność, niewzruszona trwałość, niezwykły fenomen świętości: Kościół interpretowany w tych kategoriach miał być sam dla siebie motywem wiarygodności⁵².

Rusecki zwraca także uwagę na związek cudu z wiarą⁵³. Widzi go w dwu aspektach, które obustronnie się implikują. Po pierwsze, cud może stanowić źródło wiary oraz jej uzasadnienie. Po drugie, dla rozpoznania cudu konieczna jest wiara. Tę wzajemną zależność eksplikują biblijne opisy cudów, a wśród ojców Kościoła uwyraźnia je szczególnie biskup z Hippony⁵⁴. Ukazanie wzajemnej relacji między cudem i wiarą stanowi dla Ruseckiego doskonałą okazję, aby zwrócić uwagę na personalistyczny charakter cudu.

***

Celem studium było patrystyczne ukazanie podstawy teologii cudu ks. profesora Mariana Ruseckiego. Podsumowując zaprezentowane badania,

---

⁵¹ Rusecki, *Funkcje cudu*, s. 203-248; Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 390-417; Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, s. 372-468; Tomczak, *Ewolucja interpretacji cudów Jezusa w teologii XX wieku w ujęciu M. Ruseckiego*, s. 117-120.

⁵² Rusecki, *Funkcje cudu*, s. 204-205.

⁵³ Rusecki, *Funkcje cudu*, s. 249-300; Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 417-443; Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, s. 427-468; M. Rusecki, *Ewolucja funkcji motywacyjnej cudu w genezie aktu wiary*, RTK 33/2 (1986) s. 95-120; Tomczak, *Ewolucja interpretacji cudów Jezusa w teologii XX wieku w ujęciu M. Ruseckiego*, s. 120-122.

⁵⁴ Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, s. 55-60; Rusecki, *Traktat o cudzie*, s. 45-47.

można wyciągnąć kilka wniosków natury ogólnej. Holistyczna teologia cudu Ruseckiego charakteryzuje się personalistycznym oraz znakowym jego ujmowaniem. Niewątpliwie nowością stanowi ukazanie szeregu funkcji cudu, a mianowicie objawieniowej, chrystologicznej, zbawczej, eklezjotwórczej i pisteologicznej z równoczesnym uwyrażnieniem w przypadku każdej z nich funkcji motywacyjnej. Powyższe badania pozwalają stwierdzić, że Rusecki profesjonalnie rozwija i pogłębia teologiczną refleksję nad problematyką cudu, którą na bazie biblijnej zapoczątkowali pisarze pierwszych wieków chrześcijaństwa. Ze szczególną estymą korzysta z refleksji nad cudem św. Augustyna.

Patristic Foundations of Marian Rusecki's Personalistic and Sign-Based Miracle Concept

(summary)

The aim of the study is to show the patristic foundations of the personalistic-sign concept of the miracle of Fr. Professor Marian Rusecki (1942-2012), the most prominent expert on this subject in Poland at the turn of the 20th and 21st centuries. The theologian from Lublin began building a holistic theology of miracles with a thorough analysis of biblical and patristic sources. The article presents a synthesis of three main patristic issues raised by Rusecki, namely: the miracle function in the apology of the early Church, the miracle concept of St. Augustine and the pedagogical functions of the miracle indicated by St. Gregory I the Great. The last point, however, presents the main elements of the personalistic-sign concept of the miracle of the professor from Lublin: a personalistic understanding of a miracle, understanding it as a sign and exposing it, apart from the motivational function, also the revelatory, Christological, salvific, ecclesiological and pisteological function. The conducted research allows us to conclude that Rusecki professionally develops and deepens the theological reflection on the issue of miracles, initiated by the writers of the first centuries of Christianity. Especially uses the works of St. Augustine.

Keywords: Early Christian apologists; St. Augustine; St. Grzegorz I the Great; Marian Rusecki; miracle; Jesus Christ; Church; sign; personalism; faith; God's revelation; salvation

Patrystyczne podstawy personalistyczno-znakowej koncepcji cudu Mariana Ruseckiego

(streszczenie)

Celem studium jest ukazanie patrystycznych podstaw personalistyczno-znakowej koncepcji cudu ks. profesora Mariana Ruseckiego (1942-2012), najwybitniejszego znawcy tej problematyki w Polsce na przełomie XX i XXI wieku. Teolog z Lublina budowanie holi-

stycznej teologii cudu rozpoczął od wnikliwej analizy źródeł biblijnych oraz patrystycznych. W artykule przedstawiono syntezę trzech głównych kwestii patrystycznych podejmowanych przez Ruseckiego, a mianowicie funkcji cudu w apologii wczesnego Kościoła, koncepcji cudu św. Augustyna oraz pedagogicznych funkcji cudu wskazanych przez św. Grzegorza I Wielkiego. W ostatnim punkcie natomiast zaprezentowano główne elementy personalistyczno-znakowej koncepcji cudu profesora z Lublina: personalistyczne rozumienie cudu, znakowe jego ujmowanie oraz wyeksponowanie obok funkcji motywacyjnej także funkcji objawieniowej, chrystologicznej, zbawczej, eklezjotwórczej i piteologicznej. Przeprowadzone badania pozwalają stwierdzić, że Rusecki profesjonalnie rozwija oraz pogłębia teologiczną refleksję nad problematyką cudu, którą na bazie biblijnej zapoczątkowali pisarze pierwszych wieków chrześcijaństwa. Ze szczególną estymą korzysta on z twórczości św. Augustyna.

Słowa kluczowe: apologetyci wczesnochrześcijańscy; św. Augustyn; św. Grzegorz I Wielki; Marian Rusecki; cud; Jezus Chrystus; Kościół; znak; personalizm; wiara; Objawienie Boże; zbawienie

Bibliografia

- Anderwald A., *Znakowe ujęcie cudu we współczesnej teologii fundamentalnej. Koncepcja Księdza Mariana Ruseckiego*, w: *Scio Cui credidi. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Mariana Ruseckiego w 65. rocznicę urodzin*, red. I.S. Ledwoń et al., Lublin 2007, s. 99-109.
- Bardy G., *Les miracles contemporains dans l'apologétique de St. Augustin*, „Bibliothèque Augustiniénne” 37 (1960) s. 825-831.
- Bartnik, Cz.S., *Metoda znakowo-personalistyczna w ujęciu Profesora Mariana Ruseckiego*, w: *Scio Cui credidi. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Mariana Ruseckiego w 65. rocznicę urodzin*, red. I.S. Ledwoń et al., Lublin 2007, s. 69-73.
- Bogliosi P., *Miracle et merveilleux religieux chez Gregoire le Grand*, Montis Regii 1974.
- Brazzole F.M., *La Dottrina del miracolo in S. Agostino*, Rome 1964.
- Carluccio G., *The Seven Steps to Spiritual Perfection: According to St. Gregory the Great*, Ottava 1949.
- Dola T., *Personalistyczna koncepcja teologii fundamentalnej ks. Mariana Ruseckiego*, w: *Personalizm polski*, red. M. Rusecki, Lublin 2008, s. 415-427.
- Fridrichsen A., *Le problème du miracle dans le christianisme primitif*, Paris 1925.
- Hardon J.A., *The Concept of Miracle from St. Augustine to modern Apologetics*, „Theological Studies” 14 (1954) s. 229-257.
- Kaucha K., *Doctor Credibilitatis. Śp. ks. prof. dr hab. dr hc Marian Jan Rusecki (22 III 1942 – 15 XII 2012)*, „Roczniki Teologii Fundamentalnej i Religiologii” 5/60 (2013) s. 5-12.
- Kaucha K. – Mastej J., *Rusecki Marian Jan*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich (2004-2013)*, X 952-968.

- Łomnicki E., *Kryteria wiarygodności chrześcijaństwa w ujęciu apologetów starożytnych*, Lublin 1977.
- Mastej J., *Znakowa koncepcja Objawienia ks. profesora Mariana Ruseckiego*, „*Studia Theologiae Fundamentalis*” 1 (2010) s. 77-86.
- Misiarczyk L., *O co nas pytają starożytni apologety? Czego nas uczą wczesnochrześcijańscy apologety?*, w: *Nowa apologia. Czego, wobec kogo i jak bronimy?*, red. P. Artemiuk, Płock 2020, s. 27-43.
- Nourry E., *Le miracle d'après saint Augustin*, „*Annales des Philosophie Chrétienne*” 3 (1903) s. 380-385.
- Rosik S., *Finalizm życia chrześcijańskiego w świetle twórczości papieża Grzegorza Wielkiego*, Lublin 1980.
- Rusecki M., *Bonatywny wymiar cudu*, w: *Z zagadnień dobra i zła według Biblii*, red. J. Flis, Zamość 1990, s. 65-88.
- Rusecki M., *Cud jako znak i symbol*, „*Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*” 28/2 (1981) s. 79-95.
- Rusecki M., *Cud w chrześcijaństwie*, Lublin 1996.
- Rusecki M., *Cud w myśli chrześcijańskiej*, Lublin 1991.
- Rusecki M., *Cud*, w: *Leksykon teologii fundamentalnej*, red. M. Rusecki et al., Lublin – Kraków 2002, s. 271-283.
- Rusecki M., *Ewolucja funkcji motywacyjnej cudu w genezie aktu wiary*, „*Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*” 33/2 (1986) s. 95-120.
- Rusecki M., *Funkcja argumentacyjna cudów w pierwszych trzech wiekach Kościoła*, „*Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*” 26/2 (1987) s. 29-40.
- Rusecki M., *Funkcje cudu jako znaku*, „*Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*” 27/2 (1980) s. 51-70.
- Rusecki M., *Funkcje cudu*, Sandomierz – Lublin 1997.
- Rusecki M., *Grzegorz I Wielki, 3. Myśli apologetyczne*, EK VI 329.
- Rusecki M., *Modele uzasadniania wiarygodności chrześcijaństwa*, w: *Chrześcijaństwo jutra. Materiały II Międzynarodowego Kongresu Teologii Fundamentalnej, Lublin 18-21 września 2001*, red. M. Rusecki et al., Lublin 2001, s. 355-402.
- Rusecki M., *Pedagogiczna funkcja cudu według św. Grzegorza Wielkiego*, „*Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*” 30/2 (1983) s. 33-49.
- Rusecki M., *Świętego Augustyna teologiczne rozumienie cudu i jego funkcji*, „*Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*” 31/2 (1984) s. 107-124.
- Rusecki M., *Traktat o cudzie*, Lublin 2006.
- Rusecki M., *Traktat o wiarygodności chrześcijaństwa. Dlaczego wierzyć Chrystusowi?*, Lublin 2010.
- Rusecki M., *Wiarygodność posłannictwa Jezusa Chrystusa*, w: *Jezus Chrystus jedyny i uniwersalny Zbawiciel*, „*Symposium*” 5/1 (2001) s. 19-35.
- Rusecki M., *Wierście moim dziełom. Funkcja motywacyjna cudu w teologii XX w.*, Katowice 1988.

- Schlingensiepen H., *Die Wunder des Neues Testaments. Wege und Abwege ihre Deutung in der alten Kirche bis zur Mitte des fünften Jahrhunderts*, Güterloh 1933.
- Seweryniak H., *Apologia i dziennikarstwo*, Warszawa 2018.
- Szram M., *Apologeci wczesnochrześcijańscy*, w: *Leksykon Teologii Fundamentalnej*, red. M. Rusecki et al., Lublin – Kraków 2002, s. 71-78.
- Tomczak R., *Ewolucja interpretacji funkcji cudów Jezusa w teologii XX wieku w ujęciu M. Ruseckiego*, w: *Scio Cui credidi. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Mariana Ruseckiego w 65. rocznicę urodzin*, red. I.S. Ledwoń et al., Lublin 2007, s. 111-122.
- Vooght P. de, *La Théologie du miracle selon saint Augustin*, „Recherches de Théologie Ancienne et Médiévale” 11 (1939) s. 197-222.
- Vooght P. de, *Les miracles dans la vie de saint Augustin*, „Recherches de Théologie Ancienne et Médiévale” 11 (1939) s. 5-16.
- Weinel H., *Die Wirkungen des Geistes und der Geister im nachapostolischen Zeitalter bis auf Irenäus*, Freiburg 1899.
- Wesselynck R., *L'orientation eschatologique de la vie chrétienne d'après S. Gregoire le Grand*, Bruges – Paris 1962.